राष्ट्रपती राजवट

❖ राष्ट्रपती राजवट म्हणजे काय ?

- विधानसभा निवडणूकीनंतर एखाद्या राज्यामध्ये घटनात्मक सरकार स्थापन झाले नाही तर राज्यपाल राज्यघटनेच्या भाग १८ मधील कलम **३५६ नुसार** राष्ट्रपती राजवट लागू करण्याची शिफारस करु शकतात.

- राष्ट्रपतींकडून ती शिफारस केंद्रीय गृह मंत्रालयाकडे पाठवली जाते आणि केंद्रीय मंत्रिमंडळात त्यावर शिक्कामोर्तब झाल्यानंतर राष्ट्रपतींच्या सहीने तसा आदेश जारी केला जातो.

❖ राष्ट्रपती राजवटीत सर्व अधिकार कोणाकडे असतात ?

राष्ट्रपती राजवट लागू झाल्यानंतर राज्याचे सर्व अधिकार केंद्राचा प्रतिनिधी म्हणून राज्यपालांकडे एकवटतात.

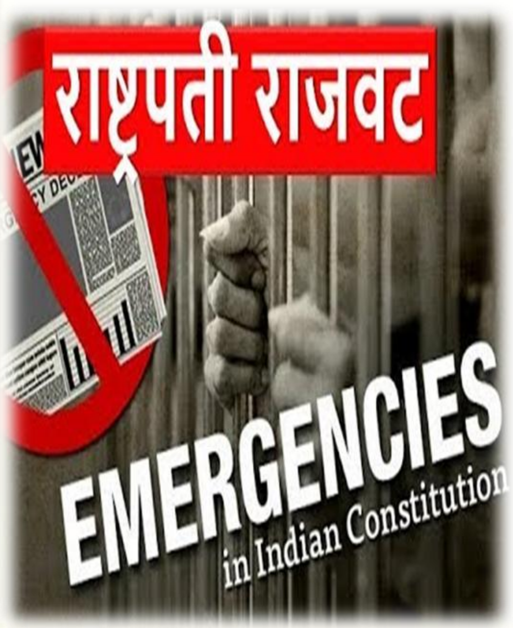

❖ या काळात विधानसभेचे काय होते ?

- राष्ट्रपती राजवटीच्या कालावधीत विधानसभा निलंबित अवस्थेत राहते. ती स्थापनही झाली नसेल तर तिचे गठनही निलंबित राहते.

❖ राज्यपाल कसा कारभार करतात ?

- राज्यपालांच्या मदतीसाठी तीन सनदी अधिकारी सल्लागार म्हणून काम करतात. राज्याचे सर्व प्रशासन राज्यपालांच्या अधिकार कक्षेत येते. विधानसभा जे कायदे करते ते कायदे संसदेत केले जातात. (नूकतेच जम्मू - काश्मीरमध्ये हे घडले)

संविधानानुसार राष्ट्रपती राजवट कधी लागू केली जाते ?

- ❖ कलम ३५६ नुसार : एखाद्या राज्यातील कारभार संविधानातील तरतुदींनुसार चालवता येत नसल्याचा राज्यपालने अहवाल दिल्यास किंवा राष्ट्रपतीला स्वत: तसे वाटल्यास (Suo moto)

- ❖ कलम ३६५ नुसार : एखाद्या राज्याने केंद्राच्या सूचना अंमल करण्यास असमर्थता दर्शवल्यास

राष्ट्रपती राजवट व्यवहारात कधी लागू करतात ?

- कोणत्याही पक्षाला बहुमत न मिळाल्यास
- सरकार ने बहुमत गमावल्यास
- सरकार विरोधात अविश्वास दर्शक ठराव सम्मत झाल्यास
- वांशिक वाद, दंगली अशा कारणामुळे कायदा सुव्यवस्था धोक्यात आल्यास

❖ राष्ट्रपती राजवट लागू कोण करते ?

राष्ट्रपती घोषणा करतात /त्यांची खात्री पटल्यास

राष्ट्रपती राजवट किती दिवसासाठी लागू करता येते ?

- **जास्तीत जास्त ३ वर्षासाठी**
- पण दर ६ महिन्याला संसदेची नवीन मान्यता मिळवणे आवश्यक असते
  - १ वर्षापेक्षा जास्त काळ राष्ट्रपती राजवट ठेवायची असल्यास २ अटी राष्ट्रीय आणीबाणी (कलम ३५२ अंतर्गत लागू असलेली पाहिजे)
  - २. राज्यात निवडणूक घेणे अशक्य असल्याचे निवडणूक आयोगाने प्रमाणित केले तर (दोन्ही अटी ४४ व्या घ. दु. नुसार)

मान्यता कुणाची लागते ?

- राष्ट्रपती राजवट लागू झाल्यानंतर **२ महिन्याच्या आत संसदेची** (दोन्ही सभागृहाची) मान्यता गरजेची
- या दरम्यान लोकसभा विसर्जित असल्यास राज्यसभेची मान्यता घेऊन ठेवता येते आणि लोकसभा गठीत झाल्यावर तीची ३० दिवसाच्या आत मान्यता मिळवणे बंधनकारक

माघारी घेता येते का ? होय

- राष्ट्रपतीला हा अधिकार (संसदेची मान्यता लागत नाही)
- कोणत्याही राजकीय पक्षाच्या सत्तास्थापनेच्या दाव्या बाबत राज्यपालाची खात्री पटल्यास तो राष्ट्रपतीला राष्ट्रपती मागे घेण्याची शिफारस करु शकतो.

विविध समित्यांचे म्हणणे ?

- **बाबासाहेब आंबेडकर** : मृत पत्र (dead letter) असावे अशी अपेक्षा
- **सरकारीया आयोग** : सर्वात शेवटचा पर्याय म्हणून वापर करावा
- **बोमई खटला** : (१९९४) ३५६ चा गैर वापर टाळण्यासाठी बरोबर वापर आणि चुकाचा वापर यासाठीचे तत्वे सांगण्यात आली

परिणाम काय होतो ?

- १) **मंत्रीमंडळावरती** : मंत्री मंडळ नसते / असेल तर बरखास्त केले जाते मंत्र्यांना / आमदारांना कोणतेही हक्क नाहीत/ पालक मंत्री पण नसतो
- २) **विधानसभेवरती** : निलंबित (Suspended Animation) राहते / किंवा बरखास्त केली जाऊ शकते / या दरम्यान कोणतेही अधिवेशन नाही.
- ३) **प्रशासनावरती :** प्रशासनाची (मुख्य सचिवाची) भूमिका वाढते
- ४) **मूलभूत अधिकारांवरती** : कोणताही परिणाम होत नाही.
- ५) **उच्च न्यायालयाच्या** : अधिकारावरती कोणताही परिणाम नाही

❖ राजवटी दरम्यान कारभार कोण पाहते ?

- राष्ट्रपती च्या हातात सर्व अधिकार एकवटतात त्यांच्या वतीने राज्यपाल किंवा त्याने निर्देशित केलेली व्यक्ती
- व्यवहारात : **राज्यपाल ३ सनदी** अधिकाऱ्यांच्या सहाय्याने कामकाज पाहतो
- कायदे करण्याचा अधिकार : संसदेकडे delegate करता येतो.

सर्वोच्च न्यायालयाची भूमिका काय ?

राष्ट्रपतींची खात्री चुकीच्या हेतूवर (malafide) आधारित आहे या सबबी साठी सर्वोच्च न्यायालय राष्ट्रपती राजवट हटवण्याचे आदेश देऊ शकते. उदा. उत्तराखंड राज्य (२०१६)

भारतातील राष्ट्रपती राजवटीचा इतिहास : पंतप्रधान आणि राष्ट्रपती राजवट

इंदिरा गांधी ५०

मोरारजी १५

मनमोहन सिंग १२

नरसिंहराव ११

नेहरु ८

चंद्रशेखर ५

वाजपेयी ५

नरेंद्र मोदी ५

सर्वाधिक काळ : पंजाब (एकूण दिवस)

सर्वाधिक काळ : जम्मू काश्मीर (सलग एकाच वेळी)

आजवर एकूण किती वेळा राष्ट्रपती राजवट ?	जवळपास १३१
सर्वाधिक वेळा राष्ट्रपती राजवट लागू होणारे राज्य ?	मणिपूर
कधीही राष्ट्रपती राजवट न लागू होणारे राज्य ?	छत्तीसगड आणि तेलंगणा
सर्वात पहिली राष्ट्रपती राजवट	पंजाब (१९५१)

महाराष्ट्रातील राष्ट्रपती राजवटीचा इतिहास : ३ वेळा

कधीपासून ते कधीपर्यंत

- १७ फेब्रुवारी १९८० ते जून १९८० (११२ दिवस)
- २८ सप्टेंबर २०१४ ते ३० ऑक्टोबर २०१४ (३२ दिवस)
- १२ नोव्हेंबर २०१९ पासून

इतर माहिती

- शरद पवार यांचे पुलोद सरकार केंद्रातील इंदिरा गांधी सरकारने हटवले.
- पृथ्वीराज चव्हाण यांच्या सरकारचा राष्ट्रवादीने पाठिंबा काढला
- बहुमताद्वारे सरकार स्थापन करण्याचा दावा करण्यात भाजप / शिवसेना आणि नंतर राष्ट्रवादी अपयशी ठरले.

❖ राष्ट्रपती राजवटीचे राजकीय 'हत्यार'

- ❑ राज्यांत कलम ३५६ नुसार राष्ट्रपती लागू करण्यात येते. राष्ट्रपती राजवट ही राज्यघटनेतील तरतूद असली, तरी सर्वच सरकारांकडून त्याचा राजकीय वापरच सर्वाधिक प्रमाणात झाला आहे.
- ❑ सध्या महाराष्ट्रातही निर्माण झालेल्या राजकीय पेचामुळे राष्ट्रपती राजवट लागू करण्यात आली आहे. त्या पार्श्वभूमीवर देशभरातील आतापर्यंतच्या राष्ट्रपती राजवटीचा आढावा.

राज्यनिहाय राष्ट्रपती राजवटींची संख्या

१०	मणिपूर	०९	उत्तर प्रदेश	०८	बिहार	०८	जम्मू आणि काश्मीर
०८	पंजाब	०६	कर्नाटक	०६	ओडिशा	०६	पुदुच्चेरी
०५	गोवा	०५	गुजरात	०५	तामिळनाडू	०४	आसाम
०४	केरळ	०४	नागालँड	०४	राजस्थान	०४	पश्चिम बंगाल
०३	आंध्र प्रदेश	०३	हरियाणा	०३	झारखंड	०३	मध्य प्रदेश
०२	हिमाचल प्रदेश	०२	मेघालय	०२	सिक्कीम	०२	उत्तराखंड
०१	दिल्ली	(या शिवाय तत्कालीन पतियाळा व पूर्व पंजाब त्रावणकोर - कोचीन आणि दिव्य प्रदेशामध्येही प्रत्येकी एकच राष्ट्रपती राजवट लागू करण्यात आली होती.)					

महाराष्ट्रातील राष्ट्रपती राजवट

- १) १७ फेब्रुवारी १९८० ते जून १९८०
- २) २८ सप्टेंबर २०१४ ते ३१ ऑक्टोबर २०१४
- ३) १२ नोव्हेंबर २०१९ पासून

मोदींच्या राजवटीत चार राज्यांत राष्ट्रपती राजवट

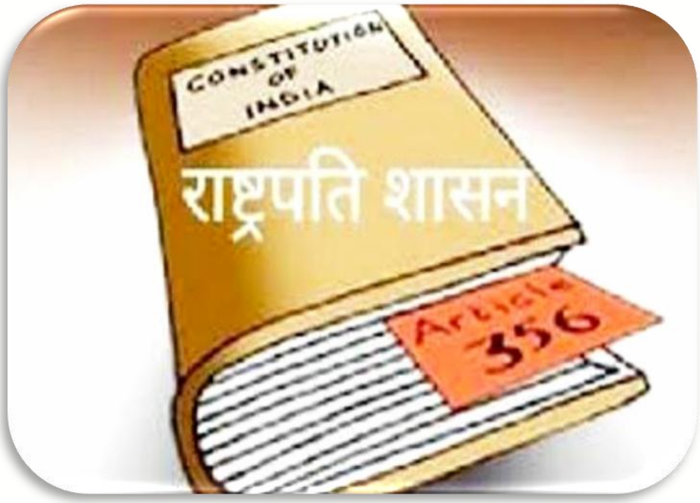

❖ **जम्मू आणि काश्मीर :**

- भाजपने राज्यात पीडीपीने दिलेला पाठिंबा काढून घेतल्यानंतर मुख्यमंत्री मेहबुबा मुफ्ती यांनी राजीनामा दिला होता. त्यामुळे, २०१७ मध्ये राष्ट्रपती राजवट. २०१५ मध्येही राष्ट्रपती राजवट.

❖ **अरुणाचल प्रदेश :**

- काँग्रेसच्या २१ आमदारांनी भाजपच्या ११ आणि दोन अपक्ष आमदारांशी हातमिळवणी केल्यानंतर निर्माण झालेल्या राजकीय अस्थिरतेच्या पार्श्वभूमीवर २०१६ साली राष्ट्रपती राजवट.

❖ **उत्तराखंड :**

- राज्यातील काँग्रेसमध्ये फूट पडल्यानंतर २०१६ मध्ये प्रत्येकी **२५ आणि १९** दिवसांसाठी दोनदा राष्ट्रपती राजवट.

❖ **महाराष्ट्र :**

- राष्ट्रवादी काँग्रेस तत्कालीन सरकारमधून बाहेर पडल्यांनतर २०१४ साली **३३ दिवसांसाठी** राष्ट्रपती राजवट. त्यांनतर पुन्हा नुकतेच २०१९ च्या निवडणूक निकालानंतर कोणत्याही पक्षाने सत्ता स्थापन न केल्याने राष्ट्रपती राजवट लागू करण्यात आली आहे.

❖ **१३१**

- **आतापर्यंतच्या राष्ट्रपती राजवटींची एकूण संख्या**